

dr hab. Barbara Zwolińska, prof. UG
Zakład Historii Literatury Polskiej
Wydział Filologiczny UG

Gdańsk, 2 grudnia 2020 roku

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anny Naplochy *Inkluzja – (s)towarzystwienie – alter ego. Postrzeganie wilka w prozie Marii Nurowskiej i Marka Harnego*

Marzena Kotyczka słusznie zauważyła, że aby „podążać za zwierzętami” przede wszystkim „nie należy się od nich oddalać”, także w sensie literaturoznawczym i filozoficznym. Zwierzęta powinny więc należeć do tematów literatury i filozofii¹. Przekonanie to w pełni podziela Autorka przedłożonej mi do recenzji rozprawy doktorskiej, mgr Anna Naplocha. W swojej pracy – by pozostać w kręgu metafory – postępuje „trop w trop” za wilkami, z uwagą przyglądając się obrazom tego zwierzęcia wykreowanym w wybranych powieściach Marii Nurowskiej i Marka Harnego. Sięgając po utwory z kręgu literatury popularnej, swoją rozprawą dowartościowuje podmiot badań.

Sformułowanie tytułu, jak sędzę, wymaga niewielkiej korekty, a tym samym uściślenia i zawężenia. Proponowałabym zastąpienie zdania: „postrzeganie wilka w prozie Marii Nurowskiej i Marka Harnego” na precyzyjniejsze, czyli węższe wskazanie „w wybranych powieściach” autorów. Moja sugestia w tym zakresie wynika ze spostrzeżenia, że Autorka dysertacji bada kilka powieści, poddając wnikliwszej analizie i interpretacji po dwie każdego z wymienionych prozaików.

Autorka dysertacji podjęła się ambitnego i trudnego zadania opisanie oraz zinterpretowanie ważnej problematyki ochrony wybranego gatunku zwierząt, kwestii istotnej zwłaszcza w kontekście uwarunkowań prawnych, społecznych czy gospodarczych czasu PRL-u, nieprzychylnego dzikim psowatym.

Studia nad zwierzętami, rozwijające się dynamicznie od początku lat 90. XX wieku na gruncie amerykańskim (do czego przyczyniło się postulatywne wystąpienie Carolyn Merchant *The Death of Nature. Woman, Ecology and Scientific Revolution*, 1990) i zdobywające coraz większą popularność na gruncie polskim, m.in. za sprawą pionierskich badań Moniki Bakke, Anny Barcz czy Justyny Tymienieckiej-Suchanek i Dobrosławy Wężowicz-Ziółkowskiej,

---

¹ M. Kotyczka, *Po cóż rozmawiać z psami? Wstęp do antropologii zwierząt*, „Studia Kulturowe” 2012, s. 3, s. 65. Autorka dysertacji doktorskiej cytuje powyższe słowa na s. 140 swojej pracy.

upowszechnianych też w ukazującym się od 2015 roku czasopiśmie „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” to perspektywa, po którą coraz chętniej i częściej sięgają badacze literatury pięknej, nie tylko w odniesieniu do literatury najnowszej, ale też dokonań wcześniejszych: XIX- i XX-wiecznych, zarówno polskich, jak i zagranicznych. Asumpt do tego typu odczytań dają też coraz prężniej rozwijające się dyscypliny nauk humanistycznych, takie jak *gender studies* czy ekokrytyka humanistyczna, wpisujące się w nurt posthumanistycznych postulatów, odchodzących od antropocentryzmu i szowinizmu gatunkowego, które ustanawiały uprzywilejowaną pozycję człowieka wśród bytów ożywionych.

Doktorantka podejmująca się analizy i interpretacji przedstawień wilka w wybranych powieściach Marii Nurowskiej i Marka Harnego doskonale zna metodologię, którą posługuje się w opisie zaznaczonego w tytule dysertacji problemu, dokonując w rozdziale pierwszym szerokiego oglądu perspektywy badawczej, zarówno na gruncie zagranicznym, jak i polskim. Jej świadomość metodologiczna, bardzo dobra orientacja w literaturze przedmiotu zasługują na szczególne podkreślenie, podobnie jak uwzględnienie kontekstu uwarunkowań społecznych i prawnych sytuacji zwierząt w Polsce, zwłaszcza wilków, których miejsce w świecie przedstawionym wspomnianych powieści bada wnikliwie, posiłkując się zarówno trafnie dobraną metodologią, jak i kontekstem środowiskowym (geograficznym, społecznym i prawno-politycznym). Jak zaznacza we wstępie, celem dysertacji jest wskazanie oryginalności i nowatorstwa ujęć powieściowego obrazu wilka u obojga autorów, czemu sprzyja przyjęta wiodąca metodologia badawcza *animal studies*, wspierana przez metodologie pomocnicze, wśród których wymienia badania kulturowe i postzależnościowe, hermeneutykę, feminizm, antropologię i mikrologię literacką, historyzm, postkolonializm oraz intertekstualizm.

Jak zauważa Autorka dysertacji, mimo że badania nad relacjami człowieka ze zwierzętami stały się w ostatnich latach bardzo popularne, zarówno na gruncie polskim, jak i zagranicznym, to odnotować trzeba dysproporcję pomiędzy pracami na temat relacji człowieka ze zwierzętami udomowionymi w stosunku do tych odnoszących się do relacji ze zwierzętami dzikimi, do których zaliczane są interesujące Autorkę wilki. Dotyczy to również prac literaturoznawczych, co w przekonaniu Autorki rozprawy jest jednym z argumentów przemawiających za tym, że warto ów nowatorski i przemilczany temat podjąć. Celem rozprawy jest opisanie wspomnianych relacji człowieka z wilkami nie tylko z perspektywy literaturoznawczej przy wykorzystaniu metodologii *animal studies* i ekokrytyki, ale też

skonfrontowanie tejże perspektywy z wiedzą biologiczną na temat ginącego gatunku oraz dokonanie istotnych uzupełnień interpretacyjnych związanych z kwestią etologii wilka.

Zestawienie wybranych powieści Nurowskiej i Harnego jest przemyślane i uzasadnione nie tylko faktem braku opracowań, ale i podobieństwem tematyki, skupionej na relacjach bohaterów z wilkami, także miejscem akcji (Bieszczady) oraz obecnością problematyki oscylującej wokół dyskusji na temat ochrony tego gatunku dzikich zwierząt, czemu służy m.in. podobna w obu przypadkach kreacja bohaterów-buntowników i outsiderów, podejmujących samotną walkę w obronie wilków prześladowanych przez część miejscowej społeczności. Autorka rozprawy wybrała powieści powstałe po 1989 roku z uwagi na fakt zakończenia polityki tępienia wilków w okresie PRL-u i objęcia ich ochroną, co w znaczącej mierze wpłynęło na wzrost świadomości ekologicznej społeczeństwa. Zarówno Nurowska, jak i Harny swoimi powieściami wpisują się w nurt proekologiczny i w takim sensie biorą udział w dyskusji na temat zasadności, czy nawet konieczności zmiany stereotypowego postrzegania wilków jako wrogów i zagrożenia dla człowieka. W centrum zainteresowania Autorki dysertacji znalazły się dwie kwestie związane z opisem wilka, sytuujące się na pograniczu literatury i biologii, a mianowicie to, w jaki sposób, czyli za pomocą jakich środków przedstawiony został w wybranych powieściach Nurowskiej i Harnego kulturowy obraz wilka oraz odpowiedź na pytanie, na ile przystaje on do obrazu tego zwierzęcia widzianego z perspektywy biologicznej. Konfrontując oba te obrazy Autorka dysertacji bada również sposób ujęcia wilka z perspektywy międzygatunkowej koegzystencji i relacji człowiek-drapieżnik. Szczegółowe analizy dotyczą przede wszystkim głównych bohaterów i ich protagonistów, stających się reprezentantami odmiennych stanowisk (obrońców i wrogów wilków), przekładających się na różne zachowania, prowadzące także do tragicznych zdarzeń (śmierci bohaterów ludzkich i zwierzęcych).

Zaletą przedstawionej mi do oceny rozprawy jest z pewnością interdyscyplinarność ujęcia, nie ograniczonego do perspektywy literaturoznawczej, lecz uwzględniającego też wiedzę z zakresu biologii i etologii wilka. Temu służy wykorzystanie kontekstu tzw. trzeciej kultury i zoofilologii, co umożliwia holistyczne spojrzenie na obiekt badań, połączenie osiągnięć i odkryć nauk humanistycznych oraz przyrodniczych, a tym samym uzyskanie obiektywnego i całościowego opisu w konfrontacji i dialogu.

Autorka wykazała się odwagą, sięgając po powieści niekoniecznie należące do arcydzieł, raczej kojarzone z literaturą popularną, a ich wartość dostrzegła w nowoczesnym, pionierskim ujęciu proekologicznym tematyki trudnej, dyskusyjnej, związanej z przełamywaniem stereotypowej i niedostatecznej wiedzy o drapieżniku tępionym,

postrzegany jako zagrożenie dla człowieka, a więc ujmowanym w sposób negatywny, ekskluzywny. Zasługą autorów omawianych powieści jest odejście od tego typu negatywnych ujęć i konotacji, podjęcie z nimi dyskusji, której rezultatem jest inkluzywne potraktowanie zwierzęcia i zdecydowane optowanie za potrzebą ochrony tego drapieżnika.

W powieściach Harnego, zwłaszcza w *Samotności wilków*, obraz tytułowego zwierzęcia skomplikowany został przez powiązanie jego losu z historią, z tragiczną przeszłością regionu bieszczadzkiego, co stało się okazją do dyskusji na temat wykluczenia, samotności, obcości, figury innego.

Niewątpliwie poszerzenie kontekstu interpretacyjnego o *Pogromcę wilków* Christopha Ransmayra i Martina Pollacka z 2012 roku, *Wilki* Adama Wajraka (2015) oraz *Wilka zwanego Romeo* Nicka Jansa (2016) wzbogaca refleksję i rozszerza perspektywę ujęcia, ale zarazem skłania do pytań o uzasadnienie takiego wyboru. Utwory Wajraka i Jansa Autorka analizuje w rozdziale 1. (konkretnie w podpunkcie 1.5: Relacje człowiek-wilk: droga od koewolucji i ekskluzjonistycznej figury *bestia sacer* do naturokulturowej inkluzji) jako przykłady zaznaczonej w tym punkcie ewolucji postawy wobec wilka. Łączniki Autorka widzi też w autobiografizmie oraz przedstawieniu wilka materialnego, choć przykłady te dotyczą innego obszaru geograficznego i kulturowego: Polski i Kanady. Doktorantka dzięki temu zestawieniu zwraca uwagę na powszechność i uniwersalność zmian zachodzących w postrzeganiu wilka przez ludzi. Przykłady te są niewątpliwie interesujące, jednakże sugerowałabym zbudowanie ściślejszego łącznika pomiędzy rozdz. 1. i 2. (być może jest to kwestia zmiany zakończenia rozdz. 1., by przejście do rozdz. 2. poświęconego powieściom Nurowskiej było „płynniejsze”). Rodzi się też pytanie innego rodzaju dotyczące porządku chronologicznego, związanego z hipotezami tej pracy: czy umieszczenie przykładu utworu Wajraka z 2015 roku przed analizami poświęconymi powieściom Nurowskiej i Harnego nie zaburza chronologii, jakby sugerując, że to Wajrak pierwszy podjął temat zmiany sposobu postrzegania wilka. W istocie jednak z rozdz. 2. wynika jasno, że powieści Nurowskiej (*Nakarmić wilki* z 2010, *Requiem dla wilka* z 2011, pobocznie *Wariatka z Komańczy* z 2015) i Harnego (*Samotność wilków* z 2006 roku) wydane były wcześniej niż utwór Wajraka.

Jeśli mowa o kontekstach literackich trzeba zauważyć, że jedynie *Pogromca wilków* w zestawieniu z powieścią Harnego *Samotność wilków* został potraktowany szerzej i ujęty w osobnym podpunkcie rozdziału 3. (jest to podpunkt 3.2). Warto uściślić, że utwory te nie do końca są zbliżone gatunkowo (forma powieściowa utworu Harnego i reportaż w przypadku *Pogromcy wilków*). Natomiast łącznik Autorka pracy słusznie dostrzega w wątkach historycznych, w sferze retrospekcji (w temacie wilka, także widzianego metaforycznie oraz

w kontekście problematyki samotności i obcości/inności). Mimo wyrażonych w tym miejscu wątpliwości ten fragment pracy prezentuje odczytanie Autorki dysertacji w literaturze obcej (przede wszystkim anglojęzycznej), zarówno pięknej, jak tzw. literaturze przedmiotu, niejednokrotnie przywoływanej i cytowanej w wersji oryginalnej, z uwzględnieniem translacji mgr Anny Naplochy.

Rozdział 1 *Na styku nauk* jest pomyślany jako wprowadzający do analiz literackich. Przynosi on cenne informacje o wilku widzianym z perspektywy biologicznej, prezentuje też ekologiczne i polityczne aspekty zainteresowania tym gatunkiem w Polsce, ważne dla zrozumienia kwestii poruszanych w powieściach Nurowskiej i Harnego, wpisujących się w dyskusję na temat sytuacji wilka w Polsce po przełomie, spolaryzowanych stanowisk reprezentowanych przez bohaterów oraz przesłania ideowego, które analizowane utwory wnoszą. Wprowadzający charakter ma również podrozdział 1.3, zarysowujący miejsce wilka w kulturze i literaturze polskiej, inspirujący, ale i prowokujący do pytania, czy wobec uruchomienia w dalszej części pracy kontekstu literatury obcej w postaci reportażu opowiadającym o *Pogromcy wilków* Christopha Ransmayra i Martina Pollacka nie należałoby ogólnie nakreślić obecność tego zwierzęcego bohatera także w tym kręgu kulturowym i literackim. Pytanie kolejne wiązałoby się z tym, czy istnieją inne obcojęzyczne pozycje, z którymi korelowałyby polskie powieści. Oczywiście zdaję sobie sprawę ze specyfiki utworów Nurowskiej i Harnego: środowiskowej – osadzenie akcji w Bieszczadach i Beskidzie Niskim; społeczno-politycznej – czas po wprowadzeniu prawnej ochrony wilka, a w związku z tym wyboru klucza zastosowanego w zestawieniu tych powieści, ale mimo wszystko przywołanie reportażu z jednej strony i utworów Adama Wajraka oraz Nicka Jansa z drugiej do takiego pytania prowokuje. Interesowałaby mnie również kwestia „okazjonalności”, wpisania tych utworów w kontekst zainteresowania tematyką zwierzęcą i ekologiczną, a więc problem podjęcia literackiego dyskursu, wykorzystania pewnego trendu (co poniekąd określa charakter literatury popularnej i tłumaczy sposób tworzenia Nurowskiej; można się zapytać czy podobnie jest w przypadku Harnego i czy autor ten kieruje się podobnymi motywacjami). W takim sensie dałoby się wytłumaczyć schematyczność fabuł i budowanych na podobnych motywach i konstrukcjach bohaterów, spolaryzowanych na zasadzie kontrastowych cech i stanowisk (obrońców wilków i ich wrogów). Może warto byłoby uwzględnić w większym stopniu poetykę powieści popularnej, by wskazać zastosowane przez pisarzy mechanizmy dramatyzacji problemu i sposobu budowania postaci oraz kreacji świata przedstawionego.

To tylko kilka sugestii i pytań zainspirowanych lekturą dysertacji, której tezy, sposób argumentacji, retoryka prowadzonego wywodu i dobór literatury nie budzą większych

zastrzeżeń. Gorzej natomiast wypada ocena językowa pracy. Błędy różnego rodzaju są liczne i obniżają wartość dysertacji. Sądzę, że praca powinna zostać poddana gruntownej, rzetelnej korekcie, by wyeliminować zarówno błędy, jak i literówki. Aby nie pozostać w tym zakresie gołosłowną wymienię najważniejsze zauważone potknięcia.

Błędy interpunkcyjne, polegające przede wszystkim na braku przecinków, które powinny poprzedzać spójniki współrzędne (w zdaniach przeciwstawnych i wynikowych) oraz spójniki podrzędne. Poniżej podaję numery stron dysertacji:

s. 43 brak przecinka przed „w której”; s. 70 w przypisie 313 „pod którą”; s. 74 podobna sytuacja w przypisie 335; s. 103 w przypisie 481 przed „którymi”; s. 105 w przypisie 491 przed „którą”; s. 115 w cytacie „z którymi”; s. 116 brakujący przecinek w: „rolę, jaką pełnią”; s. 135 w przypisie 621 „w której”; s. 144 w przypisie 654 przed „by” i „gdyż”; s. 166 w cytacie przecinek do usunięcia w „mimo, że”; s. 175 przed „z którymi”; s. 177 w przypisie 775 brak przecinka przed „w którym”; s. 205 w przypisie 898 brak przecinka przed „w której”; s. 206 w przypisie 907 podobna sytuacja; s. 215: brak przecinka przed „a” w zdaniu: „O analogii w postrzeganiu wilków jako Ukraińców, a Ukraińców jako wilków...”; s. 222 brak przecinka przed „którego” w zdaniu: „Kolejnym bohaterem którego odmienność uznana zostaje za wrogą...”.

Błędy fleksyjne:

s. 37: „wywierały wpływ na [...] w tym utworów literackich” (powinno być: „utwory literackie”); s. 39: „dwoma definicjami” (zamiast „dwiermi definicjami”); s. 79: „wyobrażeń dotyczące wilka” – zamiast „dotyczących”; s. 82: w cytacie „sami z siebie” (zamiast „z siebie”); s. 98: literatura „z obecnością danego zwierzęciem” (zamiast „zwierzęcia”); s. 134: „obserwacji zawartego” („zawartych”); s. 201: „problematykę tą” (zamiast „tę”); s. 209: „owe” (zamiast „owo”).

Błędy składniowe:

s. 57: „artykuł Heideggera... przedstawia(jący)” – ponadto styl akapitu do korekty; s. 105: szyk zdania: „warto rozważeniu poddać tę kwestię”; s. 141: dwa zdania do poprawy z uwagi na błędy gramatyczne: „Nie chcąc skupiać [się] w swojej pracy jedynie na kwestiach teoretycznych, postanawia udać się w Bieszczady, by móc po raz pierwszy zobaczyć wilki. I dalej: „Śledząc reakcje...”; s. 178: nieprawidłowa konstrukcja zdań w akapicie początkowym: „W związku z tym, że celem niniejszej pracy...”; s. 184-185: „W powieści Marka Harnego *Samotność wilków*, w której głównym bohaterem jest Marek Nowicki, zostaje podjęty dyskurs

na temat samotności jednostki wobec **ich** traumatycznych doświadczeń z czasów dzieciństwa”.

Błędy leksykalne i frazeologiczne:

s. 32: „zakrawa o miano” - powinno być „zasługuje na miano”; s. 61 „traktując ją za” – powinno być „jako”; s. 108 przypis 504: „musi bazować na czterech fundamentalnych” („fundamentach”); s. 115 „młoda badaczka uposażona” („wyposażona”); s. 169: „Na innym miejscu czytamy” („W innym miejscu”); s. 176: „zwierząt, wobec których bohater rzekomo zakładał wnyki” („na które”); s. 189: „działania obronne [...] w niektórych przypadkach dorównywało („dorównywały”) okrucieństwom UPA”; s. 190: „Z analogiczną sytuacją mamy miejsce...” (powinno być: „mamy do czynienia”); s. 191: „postrzeganie go za dziwaka” (powinno być „jako”); s. 200: „przedkłada się na odmiennosc poglądów” („przekłada się”); s. 222: „W ramach bezsilności” („wskutek bezsilności”), tu też: „można traktować za parabolę” („jako parabolę”); s. 223: „postrzegane jest za drapieznika” („jako drapieznik”).

Błędy stylistyczne i niepożądane powtórzenia leksykalne:

s. 36: w cytacie: „Występowanie wilków w Polsce leśne półn.-wsch. Polski” (?); s. 114 przypis 530: w zakończeniu tłumaczenia Doktorantki z dzieła M. W. Foxa coś jest nie tak jak powinno być, należałoby to uzgodnić z oryginałem; s. 126 przypis 570 – zaburzenie jasności zdania: „O zmianie narracji nakierowanej na zwierzęta, zwraca uwagę Evie Baratay”; s. 168: powtórzenie „jednak” w jednym zdaniu; s. 177: niepoprawna stylistyka zdania: „Konflikt na linii matka-córka; s. 191: występowanie dwa razy „pomimo” w sąsiadujących ze sobą zdaniach: „**pomimo** przeprowadzonej akcji Wisła. **Pomimo** bycia sąsiadem Polaków...”; s. 223 przypis 949 powtórzenie: „**Podobnie** na kanwie powieści, społeczność Wilczej Polany myśli **podobnie** jak jeden organizm i eliminuje osoby myślące inaczej niż oni”.

Powtórzenia informacji podanych we wcześniejszych fragmentach pracy:

s. 52: powtórzenie cytatu w przypisie 211; s. 124: w przypisie 565 powtórzenie dedykacji z powieści Nurowskiej *Nakarmić wilki* przytoczonej już wcześniej; s. 128: powtórzenie definicji dotyczącej gatunków stowarzyszonych (przypis 576); s. 139: powtórzenie wcześniejszej informacji o ruskiej tropie z książki *Wilki i ludzie*; s. 193: powtórzenie wcześniej podanej informacji o podziale na wilka realnego i światowego, materialnego i duchowego.

Zwracają też uwagę liczne literówki, np. s. 179: „w przeciwieństwu” („przeciwieństwie”), s. 197 przypis 872: „plany” zamiast „polany” (w cytacie z powieści).

Użycie formuły „Autorka (pracy)” w odniesieniu do siebie nie zawsze jest zřeczne, np. na s. 182 wprowadza zamieszanie przez przywołanie teŹ innej autorki (M. Nurowskiej). Mam takŹe zastrzeŹenie do informacji zawartej w przypisie 746 na s. 167 dotyczĄcej dehumanizacji i jej zwiĄzku z powieŹciĄ – w przypisie bowiem dehumanizacja objaŹniana jest przykŁadem wiĄzniów w obozie koncentracyjnym, w powieŹci Nurowskiej dotyczy Waldka zwanego KapuzĄ i niekoniecznie odnosi siĘ do tych samych atrybutów mechanizmu dehumanizacji.

Mimo wyrażonych powyŹej zastrzeŹeń nie podwaŹam ogólnej wartoŹci merytorycznej, naukowej i poznawczej przedŁoŹonej mi do oceny rozprawy. Praca spełnia wymagania stawiane dysertacjom na stopień doktora, a zatem wnioskuje o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów obrony.

Barbara Zwolińska